

M. MANOVÁ

ROZVOJ OSOBNOSTI V PODMÍNKÁCH SOCIALISTICKÉHO ŽIVOTNÍHO ZPŮSOBU

„Životní způsob“ je stále aktuálnější pojem, který se stává důležitou součástí kategoriálního aparátu soudobé sociologie. S tímto pojmem operuje sociologie marxistická i nemarxistická a v posledních několika letech se pojem životní způsob objevuje stále častěji na stránkách vědeckých publikací. Zabývají se jím samostatné monografické práce, časopisecké články, probíhají diskuse, jež se snaží o vyjasnění tohoto pojmu, o jeho jednotný obsah a o jednotný přístup k tomuto sociálnímu jevu.

V současné, zvláště buržoazní sociologii se pojem životní způsob někdy ztotožňuje s pojmem životní standard nebo životní styl. O vymezení těchto pojmů se pokusil např. G. J. Glezerman. Poukazuje na neoprávněnost jejich ztotožňování. Kategorii životní způsob pokládá za „kategorii širší a obsažnější nežli pojem životní standard, který je kategorií ekonomickou.“¹⁾ Životní standard bývá vyjadřován převážně kvantitativními ukazateli, zatímco životní způsob zahrnuje i kvalitativní charakteristiku podmínek a forem životní činnosti člověka. Pojem životní způsob je rovněž mnohem obsažnější a bohatší nežli pojem životní styl, který je obvykle interpretován jako objekt individuální volby člověka. Podle názoru amerického futurologa Alvina Tofflera je mnohotvárnost životního stylu to nejdůležitější, co charakterizuje „století vědeckotechnické revoluce“. Jiní buržoazní sociologové naopak upozorňují na stejný životní styl či způsob, na standardizaci, která je, jak uvádějí, charakteristická pro současnou industriální společnost, a soudí, že tato uniformita a standardizace přispívá k překonávání třídních antagonismů. Většina nemarxistických sociologů se snaží oddělit životní způsob od třídní příslušnosti člověka. Ve společnosti rozdělené na třídy však nemůže existovat jednotný životní způsob příslušníků antagonistických tříd.

Mnohé teoretické otázky spojené s analýzou životního způsobu byly

1) *Lebensweise, Kultur, Persönlichkeit*, Berlin 1975, str. 8.

svého času osvětleny již zakladateli marxismu. V Ekonomicko-filozofických rukopisech z roku 1844, v Německé ideologii, v Kapitálu, v Postavení dělnické třídy v Anglii a dalších spisech věnovaných speciálním otázkám zkoumání zákonitostí společenského vývoje jsou obsaženy i jisté aspekty problému životního způsobu. V Ekonomicko-filozofických rukopisech Marx zkoumá některé prvky životního způsobu ve spojitosti s otázkou odcizení. V Německé ideologii se K. Marx a B. Engels zabývají otázkou životního způsobu v nerozlučném sepětí s výrobním způsobem, s materiálními podmínkami života společnosti. Tento princip je nejúplněji rozvinut v Kapitálu, kde spolu se zkoumáním obecných zákonitostí formování, rozvoje a vystřídaní kapitalistické společenskoekonomické formace K. Marx analyzuje i základní komponenty životního způsobu tříd v kapitalistické společnosti. A konečně klasickým příkladem zkoumání životního způsobu jedné společenské třídy v konkrétní zemi je práce B. Engelse Postavení dělnické třídy v Anglii, v níž podal vynikající sociologickou analýzu životního způsobu průmyslových dělníků Anglie první poloviny 19. století.

Jako strukturní prvky určující obsah životního způsobu Engels vyčlenil pracovní podmínky, výši mzdy, úroveň vzdělání, úroveň kultury, morální úroveň, zdravotní stav, bytové podmínky, kvalitu stravy a oblékání. Engels dospívá k závěru, že životní způsob dělníků je určován celým souhrnem objektivních faktorů, nikoli jedním faktorem. Tento závěr má prvořadý význam pro zkoumání životního způsobu v dnešní době.

Domníváme se, že pojem životní způsob je nutno analyzovat z historického hlediska. Pro každou společenskou formaci je typický jistý životní způsob. Zahrnuje podmínky každodenního života lidí, pracovní proces i mimopracovní čas a jeho náplň, společností přijaté chování a všechny formy životní činnosti člověka. Nelze souhlasit ani s takovým chápáním pojmu životní způsob, jak se vyskytuje v některých pracích nemarxistických sociologů a filozofů, podle něhož je součástí životního způsobu pouze život osobnosti mimo výrobní proces.

Životní způsob naopak nutně souvisí s určitým způsobem výroby, můžeme dokonce říci, že je jím koneckonců určován, ovšem je třeba si uvědomit, že jím není určován bezprostředně, nýbrž zprostředkovaně. Některé stránky životního způsobu přímo souvisejí s výrobními silami a v současném období vědeckotechnické revoluce se stále mění. Jiné stránky životního způsobu jsou spjaty s výrobními vztahy, nikoli však přímo s výrobními silami. Při zkoumání životního způsobu musíme mít rovněž na zřeteli, že kapitalistický výrobní způsob produkuje odlišný výrobní způsob u protikladných tříd, kdežto socialistický výrobní způsob naopak přispívá k postupnému formování jednotného životního způsobu pro všechny členy společnosti. Na životní způsob působí také národní zvláštnosti,

je ovlivňován politickým zřízením, které prakticky vyjadřuje každodenní život lidí.

Důležitým strukturním prvkem životního způsobu je kategorie činnosti. Tuto kategorii pokládají klasikové marxismu za ústřední při vymezování způsobu života.²⁾ Nejdůležitější formou činnosti je pracovní činnost, formy její sociální organizace, její sociální význam pro společnost, způsob, jakým lidé tráví volný čas, formy uspokojování jejich materiálních a kulturních potřeb. Životní způsob člověka zahrnuje také formy jeho účasti na politickém a společenském životě vůbec. Je známo, že společenské zřízení může ovlivňovat a rozvíjet sociální aktivitu osobnosti, může ji však také brzdit, potlačovat a vyvolávat pasivitu. Z toho vyplývá, že stupeň sociální aktivity nebo pasivity osobnosti je nejdůležitějším parametrem pro charakteristiku společenského zřízení.

K nejdůležitějším prvkům životního způsobu patří především pracovní podmínky lidí, jejich životní podmínky, včetně využívání volného času a forem rodinného života, vzájemný vztah mezi osobním a společenským životem, formy společenské činnosti lidí. Životní způsob lidí tedy ovlivňuje také stupeň vývoje jejich duchovní kultury a jejich světový názor. To se odráží v charakteru a růstu duchovních potřeb, ve stupni jejich mnohotvárnosti. Kultura je pojmána jako měřítko pro normy, zvyklosti a pravidla chování. Životní způsob tedy zahrnuje prvky jak materiálního, tak i duchovního života společnosti.

Existuje vztah mezi životním způsobem a způsobem myšlení lidí. Je to vztah složitý, zprostředkovaný. Ekonomické vztahy určují zájmy, ty zase vyvolávají odpovídající stimuly, vzniká jakýsi spojovací článek, který působí na myšlení lidí a na utváření jejich mravního vědomí.

Normativní hodnotová struktura mravních norem, principů a ideálů je základem, který umožňuje hodnotit proces sociálních změn, i nástrojem, pomocí něhož lze dosáhnout identity společenských a osobních zájmů, řešit konfliktní situace, je jakýmsi regulátorem sociálního života.



Na pojem životní způsob je v poslední době upřena pozornost zejména marxistických sociologů. Čím lze vysvětlit tuto neobyčejnou aktuálnost pojmu životní způsob, jakou důležitost má tento pojem zvláště pro marxistickou sociologii? Příčin je několik. Plánovité, uvědomělé budování socialistické společnosti, a tudíž i adekvátního životního způsobu vyžaduje důkladné studium objektivních zákonitostí společenského vývoje. Zna-

²⁾ Srv. K. Marx – B. Engels, *Spisy*, sv. 3, Praha 1958, str. 35.

lost zákonitostí socialistického životního způsobu je nutná pro efektivní plánování a řízení procesů společenského života v jeho nejrůznějších projevech.

Teoretická analýza socialistického životního způsobu nabývá velkého významu v době, kdy probíhá ideologický boj dvou světových společenských protikladných systémů, i pro vědeckou kritiku propagandy amerického životního způsobu, kritiku společnosti, která se sama nazývá „společností hojností“.

A konečně pojem životní způsob vystupuje s novou naléhavostí v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí jako názorné vyjádření humanistické alternativy vědeckotechnické revoluce v zemích se socialistickým společenským zřízením, které umožňuje vytvořit takovou společnost, v níž by se člověk rozvíjel jako svobodná, tvořivá, všestranná bytost.

Soustředíme se zejména na pojem životní způsob a jeho analýzu v některých sociologických publikacích marxistických sociologů, na socialistický životní způsob a na možnosti svobodného rozvoje osobnosti v podmínkách socialistického životního způsobu.

V sovětských pracích se pojem životní způsob analyzuje z různých hledisek. Autoři se snaží odstupňovat důležitost jednotlivých strukturních prvků, které tvoří obsah tohoto pojmu. Bylo vysloveno mnoho různých definic, v nichž se obsah pojmu životní způsob určuje pomocí pojmů „činnost“, „životní činnost“, „chování“,³⁾ v mnohých definicích se akcentuje „stabilní způsob reprodukování a uspokojování sociálních potřeb“,⁴⁾ v jiných je životní způsob charakterizován objektivními podmínkami, sociálně ekonomickými vztahy a formami kultury,⁵⁾ či nazírán jako podstatný moment v charakteristice určité společenskoekonomické formace.⁶⁾

Problematika životního způsobu velmi zaujala i sociology v ČSSR. Sociologický časopis je už po několik let tribunou jejich názorů a stanovisek k otázkám životního způsobu.⁷⁾ Na toto téma se rozvinula diskuse

³⁾ Srv. V. I. Bolgov, *Úvoj a sblížování činnosti sociálních skupin rozvinuté socialistické společnosti*, SČ 4/1976, str. 403. – N. S. Mansurov, *Teoretickéjše predposylki postrojenija modelej obraza žizni*, Sociologičeskije issledovanija 2/1974.

⁴⁾ Srv. L. A. Gordon, E. V. Klopov, *Čelovek posle raboty*, Socialnyje problemy byta i vnerabočego vremeni, Moskva 1972, str. 15. – S. T. Strumilin, E. J. Pisarenko, *Socialističeskij obraz žizni. Metodologija issledovanija*, Voprosy filosofii 12/1974, str. 27.

⁵⁾ Srv. V. I. Dobrynina, *Analiz ponjatija „obraz žizni“ i jego gnoseologičeskije funkcii*. Meždunarodnyj kollokvium po socialnoj psihologii. Tbilisi 1970. – I. V. Bestužev-Lada, *Prognozirovanije obraza žizni (nekotoryje metodologičeskije problemy)*. Sociologičeskije issledovanija 2/1974, str. 60. – G. J. Glezerman, *Lenin i formirovanije socialističeskogo obraza žizni*. Kommunist, 1/1974, str. 106. – M. N. Rutkevič, *Obzor doklada Razvitije socialističeskogo obraza žizni*. Voprosy filosofii, 3/1975, str. 151.

⁶⁾ Srv. N. S. Mansurov, T. K. Kasumov, *Metodologičeskije problemy izučeniija socialističeskogo obraza žizni*, Filosofskije nauki, 6/1975, str. 3.

⁷⁾ Srv. např. monotematické číslo Sociologického časopisu věnované otázkám životního způ-

v rámci jednotlivých sociologických pracovišť i na širší platformě.⁸⁾ Vycházejí i větší monografické práce, které se snaží přispět k osvětlení a dalšímu rozpracování tohoto pojmu.⁹⁾



Stejně jako se diametrálně liší socialistický systém od systému kapitalistického, liší se i životní způsob v těchto protikladných systémech. Ba dokonce protikladnost obou systémů se „právě nejkomplexněji, nejúplněji projeví v životním způsobu všech sociálních subjektů.“¹⁰⁾

Domníváme se, že životní způsob za socialismu je možno úspěšně analyzovat jen tehdy, když se analýza bude opírat o základní principy historického materialismu. *Socialistický životní způsob* je založen na socialistických politických a ekonomických vztazích, v nichž pracující budují svůj život a socialistické společenské vztahy. Obsah a charakter socialistického životního způsobu je určován socialistickým způsobem výroby a třídním charakterem socialistické společnosti.

Objektivními předpoklady rozvoje socialistického životního způsobu jsou existující ekonomické a politické vztahy, jejichž struktura je taková, že přispívají k identitě osobních a společenských zájmů. Utváření jednotného životního způsobu je tudíž historickým úkolem, který může v průběhu vývoje splnit jen socialismus, neboť zde nejsou antagonistické třídy, po-

sobu, které je uvedeno statí B. Filipcové a J. Filipce, kteří se největší měrou podílejí na publikacích z této oblasti, ve spolupráci s polským sociologem T. Jaroszevským *Různoběžky způsobu života*. Dále do tohoto čísla přispěli F. Hronský, *K výzkumu socialistického způsobu života a jeho vztahu k výzkumu životnej úrovně*; J. Večerník, *K problémům konceptualizace socialistického životního stylu*; O. Ronisová, *Několik úvah k problematice formování socialistického životního stylu a jeho podmínek*; M. Huláková, *Teoretické problémy volného času*; V. Fišerová, *Rodina – pospolitost volné chvíle*; M. Mrkosová, *Některé aspekty volného času v sociologickém výzkumu osobnosti učitele*. SČ 3/1972. Dalším monotematickým číslem přinášejícím problematiku životního způsobu je SČ 4/1976. Obsahuje příspěvky V. Cirbese, *K otázce plánovitosti a uvědomělosti v procese formování socialistického způsobu života*; J. Filipce, *Socialistický humanismus a životní způsob*; M. Hulákové, *Utváření socialistického způsobu života a změny sociálně třídní struktury*; M. Pittnera, *Růst subjektivního činitele a vědeckého řízení za socialismu*. Otázkám životního způsobu je věnováno mnoho dalších statí v SČ, např. M. Huláková, *Utváření socialistického životního způsobu a vzdělání v období vědeckotechnické revoluce*; F. Zich, *Lesní dělníci, jejich životní způsob a místo v rámci dělnické třídy*, SČ 5/1973; O. Šulc, *K možnostem prognostického přístupu při výzkumu socialistického způsobu života*, SČ 6/1973; J. Filipce, *Životní způsob a vzdělání*, SČ 3/1974 aj.

⁸⁾ Kolegium pro filozofii a sociologii věnovalo své 5. řádně zasedání otázkám životního způsobu v socialistické společnosti. Srv. zprávu o tomto zasedání SČ 6/1974, str. 669. Otázky životního způsobu byly projednávány na VII. sovětsko-československém sympoziu aj.

⁹⁾ K nejvýznamnějším pracím patří obsáhlé dílo B. Filipcové a J. Filipce *Různoběžky života*, Praha 1976.

¹⁰⁾ F. Charvát, *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*, Praha 1975, str. 279.

stupně mizí protiklad mezi městem a vesnicí, mezi duševní a fyzickou prací a všechny sociální třídy se stále více sblíží. Utváření jednotného životního způsobu však neznamená nivelizaci, nýbrž naopak příznivé podmínky pro rozvíjení individualit. Socialismus obohacuje život člověka, naplňuje ho tvůrčím obsahem. To se přirozeně neděje automaticky, ale dlouhodobou uvědomělou činností všech členů společnosti. Tuto identitu však nelze chápat jako mrtvou totožnost, kde nejsou žádné rozpory a konflikty. Sociologové z NDR správně poznamenávají, že „identita osobních zájmů a potřeb společenského vývoje je dynamický proces, v němž neustále vznikají nové potřeby, nové zájmy a nové rozpory“.¹¹⁾ Často mají rozpory objektivní charakter, když jednotlivci nestačí tempu sociálního vývoje a s menší efektivností využívají gigantických možností socialistického zřízení. Nelze nepřihlížet ani ke konfliktům, které souvisejí s osobními vlastnostmi lidí. Velká úloha při řešení konfliktních situací, při dosahování identity společenských a osobních zájmů připadá morálce. Jde zejména o otázku jejího praktického, účinného a aktivního charakteru.

Jaké jsou hlavní rozdíly mezi kapitalistickým a socialistickým životním způsobem? Domníváme se, že východiskem je protiklad mezi soukromým vlastnictvím kapitalistické společnosti a společenským vlastnictvím výrobních prostředků ve společnosti socialistické. S tím souvisí změna charakteru práce za socialismu. Z nucené práce se mění v práci plánovitě organizovanou. Mění se i její místo v životě společnosti. Práce se stává ctí člověka, což determinuje její společenské postavení.

Protiklad mezi buržoazním a socialistickým životním způsobem je protikladem mezi individualismem soukromého vlastnictví a socialistickým kolektivem. Socialistický životní způsob je proniknut kolektivismem, humanismem a internacionalismem. Tyto vlastnosti jsou nerozlučně spjaty. Socialismus překonává faktickou nerovnost národů a národností. Socialistický životní způsob překonává a mění životní způsob, který je dědičtím minulosti. Měřítko sociální zralosti nové společnosti lze spatřovat v tom, jak se prosadily normy a pravidla socialistického života společnosti v denní praxi lidí. Nad socialistickým životním způsobem se zamýšlí i L. I. Brežněv na XXIV. sjezdu KSSS. Ve svém referátu uvádí, že „morálně politické vlastnosti sovětských lidí se utvářejí celým socialistickým způsobem našeho života, veškerým děním ve společnosti“.¹²⁾

To ovšem neznamená, že ke všem změnám charakteristickým pro socialistickou společnost došlo najednou a automaticky. Budování socialismu je dlouhodobý, cílevědomý, postupný proces, který zasahuje všechny sféry ekonomiky, politiky, proniká do všech oblastí života lidí a vyvolává

¹¹⁾ *Lebensweise und Moral im Sozialismus*, Berlin 1972, str. 178.

¹²⁾ *XXIV. sjezd KSSS*, Praha 1971, str. 68.

v nich hluboké proměny. Mění se sociálně třídní struktura společnosti. V první fázi se likviduje soukromé vlastnictví, a tím je vytvořen předpoklad pro soustavné sblížování společenských tříd, neboť „všechny společenské třídy a vrstvy zakládají (přímo či zprostředkovaně) svůj život na výsledcích své vlastní práce.“¹³⁾ Revoluční akt zrušení kapitalismu jako vykořisťovatelského společenského systému však ještě neodstranil hluboké sociální rozdíly mezi jednotlivými třídami a vrstvami obyvatelstva. Důsledky tohoto aktu vložily pracujícím do rukou nástroj, s jehož pomocí lze postupně překonávat existující nerovnosti a cílevědomě krok za krokem budovat socialistický životní způsob, dosahovat stále větší homogenity společnosti, poskytovat každému členu společnosti – socialistické osobnosti – stejné podmínky a stále větší možnosti individuálního rozvoje.

V dnešním vývojovém stadiu byl odstraněn antagonismus mezi třídami a probíhá proces sblížování mezi třídou dělníků a třídou družstevních rolníků. Mění se povaha práce, zejména v zemědělství, vytvářejí se velké zemědělské komplexy, charakter práce v zemědělství se maximálně blíží průmyslové velkovýrobě. V důsledku přeměny zemědělské výroby dochází také ke stírání podstatných rozdílů mezi městem a venkovem. Zvyšuje se produktivita práce a roste hmotná úroveň obyvatelstva. Zvyšuje se kvalifikace dělníků a rolníků, což způsobuje další homogenizační proces v oblasti překonávání rozdílů mezi duševní a fyzickou prací, mezi inteligencí, zvláště technickou, a třídou dělníků a družstevních rolníků. Všechny tyto procesy se postupně odrážejí i ve změnách v materiální a duchovní kultuře tříd a skupin. I zde dochází k menší diferencovanosti. Socialistický životní způsob nabývá nových kvalit, které se projevují v postupné homogenizaci, pokud jde o celkovou úroveň, zároveň však i diferencování směrem k osobnosti, která bude mít stále větší možnost širokého rozvíjení.

Významnou specifičností socialistického životního způsobu, požímaného z hlediska sociální organizace, je zprostředkování sociálních vztahů mezi společností a kolektivem. Nikoli společnost a suma jednotlivých individuí, nýbrž společnost – kolektiv – osobnost je typickou strukturou sociálních vztahů. Individuum se vždy projevuje jako člen kolektivu a nějaké organizace. Kolektiv, zvláště pracovní, má velký vliv na formování osobnosti, na utváření socialistických vlastností individua. Péče společnosti o člověka je realizována prostřednictvím kolektivu. Vytváření socialistického životního způsobu mimo kolektiv si vůbec nelze představit. Proto je zkoumání činnosti jedince a kolektivů „jednou z podmínek hlubokého poznání (a tím i řešení) problémů vyšší sociální homogenity, zajištění všestranného a

¹³⁾ Blanka Filipcová, *Utváření socialistického způsobu života a změny sociálně třídní struktury*, SČ 4/1976, str. 380.

harmonického rozvoje osobnosti a rozvoje socialistického způsobu života i jeho přerůstání v komunistický způsob života^{.14)} Socialistický životní způsob tak přispívá k uskutečňování velkého cíle, k němuž socialismus směřuje: zajištění nejvyššího blaha a svobodných, všestranně rozvinutých členů společnosti.



Při analýze procesu *formování člověka* vycházíme především z Marxovy teze, že podstata člověka není nějaké abstraktum vlastní jednotlivému individuu, nýbrž souhrn všech společenských vztahů. Marxův člověk je produktem společnosti, jejím dílem, výtvorem. Je v určitém zvláštním smyslu funkcí společenských vztahů. Marxova originalita však spočívá v tom, jak klade a odpovídá na otázku vzniku a rozvoje společenského člověka. Odpověď nalézá v oblasti lidské práce a praxe, kterou chápe jako jednotu přetváření a sebepřetváření. To znamená, že společnost utváří člověka, ale na druhé straně že i sama společnost je produktem vzájemného působení lidí. Člověka tedy formují nejen objektivní podmínky, ale i jeho vlastní praktická činnost. Zkoumáme-li životní způsob, který zahrnuje i typ činnosti lidí, získáváme klíč k poznání jejich způsobu myšlení, k jejich psychologii.

Při sledování procesu utváření *socialistického typu osobnosti* je třeba zkoumat socialistickou společnost jako sociální prostředí osobnosti, člověka nazírat v systému ekonomických vztahů socialismu, v systému socialistické demokracie, je nutno řešit úlohu objektivních podmínek a subjektivního faktoru při změnách ve vědomí lidí, sledovat, jak se mění vzájemné vztahy lidí a přírody pod vlivem pokroku a vědy, všimát si utváření *nových rysů* socialistické osobnosti, k nimž patří zejména kolektivismus a internacionalismus, spojování obecného a individuálního, společenských a osobních zájmů v socialistickém typu osobnosti. Socialistický člověk, „nový člověk a jeho nový způsob života může vzniknout jen na základě spojení nových společenských vztahů s uplatňováním výsledků vědeckého poznání společnosti a přírody (včetně poznání povahy lidského myšlení a jednání), a to nejen ve výrobním procesu, ale v plánovitém komplexním řízení společnosti jako celku“^{.15)} Vzniká nový typ dělníka, rolníka, intelektanta. Snad nejmarkantněji se změnila osobnost dnešního rolníka, pro něhož byl dříve charakteristický individualismus, izolovanost, lpění na půdě a majetku, sledování čistě osobních zájmů.

¹⁴⁾ V. I. Bolgov, *Úvoj a sblížování činnosti sociálních skupin rozvinuté socialistické společnosti*, SČ 4/1976, str. 403.

¹⁵⁾ B. Filipcová, J. Filipec, *Různoběžky života*, Praha 1976, str. 94.

S otázkou utváření socialistické osobnosti souvisí problém výchovy, cílevědomé působení na rozvoj osobnosti, charakter výchovného působení, výchova vztahu k práci jako k první životní potřebě, aktuální otázky ideově politické výchovy, a konečně otázka rozvíjení svobody a svobodné socialistické osobnosti.¹⁶⁾

Socialistický životní způsob poskytuje maximální prostor pro rozvíjení osobnosti. Idea, že člověk nemá být prostředkem, ale cílem společenského života, tento dávný sen filozofů, se uskutečnila za socialismu. Socialismus od základu změnil postavení lidí v systému společenských vztahů, změnil charakter jejich činnosti, vytvořil podmínky pro utváření socialistického typu osobnosti.

Při zkoumání problémů formování nového socialistického člověka je nutno přihlížet k celému komplexu nejrůznějších faktorů, jako je například společenské vlastnictví, práce v socialistickém podniku, rozdělování podle práce, politický život, právní řád aj. Je třeba mít na zřeteli zvláštní určující úlohu vlastnictví výrobních prostředků, neboť právě na základě vztahů vlastnictví vzniká celý systém ekonomických, politických a jiných vztahů. Vlastnictví výrobních prostředků rozhodujícím způsobem určuje produkt práce, a tedy i vztah lidí k práci, místo a úlohu ve společenské organizaci práce, příslušnost lidí ke kolektivu, k třídě, charakter jejich uvědomění a chování.

Jakým způsobem se odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků a jeho nahrazení kolektivním a společenským vlastnictvím odrazilo na postavení pracovníků v systému výrobních, ekonomických vztahů, na jejich vztahu k produktu společné práce, na vztahu k vlastní činnosti i k jiným lidem, to je otázka, jejíž odpověď je zásadní pro charakteristiku socialistického typu osobnosti.

V podmínkách kapitalistického soukromého vlastnictví „předmět, který práce produkuje, její produkt, se proti ní staví jako nějaká *cizí bytost*, jako *moc nezávislá* na výrobcí.“¹⁷⁾ „Dělník se staví k *produktu své práce* jako k *cizímu* předmětu,“ staví se „cize vůči produktu své činnosti.“¹⁸⁾ „Práce je pro dělníka *vnější*, tj. nepatří k jeho podstatě,“ říká dále Marx, „svou prací neafirmuje sám sebe, nýbrž se popírá,“ zvnějšnění práce záleží v tom, „že mu v ní není dobře, nýbrž je v ní nešťasten, nerozvíjí v ní žádnou svobodnou fyzickou ani duševní energii, nýbrž moří svou tělesnost a ruinuje svého ducha. Proto se dělník cítí při sobě teprve vně práce a v práci se cítí vně sebe. Doma je, když nepracuje, a když pracuje, není

¹⁶⁾ Srv. G. L. Smirnov, *Sovětský člověk*, Praha 1975, str. 350.

¹⁷⁾ K. Marx, *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*, Praha 1961, str. 63.

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 65.

doma.¹⁹⁾ Výrobní činnost je tedy jen prostředkem k životu člověka. Vztah člověka k vlastní činnosti je vztahem k něčemu cizímu, k něčemu, co mu nenáleží. Protože je člověk odcizen produktu své práce, své životní činnosti, své rodové podstatě, a tedy stojí sám proti sobě, je jeden člověk zároveň odcizen druhému a každý z nich je odcizen lidské podstatě. Ve skutečném životě se to projevuje v tom, že práce a produkt dělníka nepatří dělníkovi, ale kapitalistovi. Vzniká mezi nimi vztah nadvlády a podřízenosti. Přírozeným stavem tohoto vztahu je nepřátelství.

Vztah k produktu vlastní práce jako k něčemu cizímu a nepřátelskému, k práci jen jako k prostředku existence, antagonistický charakter vztahů mezi lidmi, to jsou podle Marxe základní charakteristiky, v nichž je shrnuto postavení pracujícího člověka za kapitalismu. Tyto vztahy se od základu mění s vítězstvím socialismu a upevněním společenského vlastnictví výrobních prostředků.

První a základní zvláštností postavení osobnosti v systému socialistických výrobních vztahů je skutečnost, že produkt práce náleží celé společnosti a že subjektem vztahů vlastnictví je socialistický stát jako představitel všech členů společnosti. Cílem výroby je uspokojování potřeb členů společnosti. Z toho plyne, že společenský zájem objektivně vystupuje jako zájem všech členů společnosti. Socialistická práce je kvalitativně odlišná od práce v kapitalismu. Zrušením soukromého vlastnictví skončilo odcizení dělníka od výrobních prostředků, pracovní síla přestala být zbožím. Změnil se nejen obsah práce, ale i vztah pracujícího k práci, dřívější odcizení práce bylo nahrazeno morálním uspokojením z práce, povinností ke kolektivu, změnily se představy lidí o osobní odpovědnosti, o občanském svědomí a pravdivosti, princip kolektivismu se stal prizmatem, jímž jsou nyní nazírány všechny kategorie socialistické morálky.

Společenská výroba není jen vytvářením věcí, jež uspokojují jisté potřeby. Existuje i duchovní výroba, která díky zrušení soukromého vlastnictví přestává být výrobou duchovního odcizení a stává se výrobou duchovního styku, jednoty, kolektivismu. „Náboženství, rodina, stát, právo, morálka, věda, umění atd.“, píše Marx, „jsou jen *zvláštní* způsoby výroby a podléhají jejímu obecnému zákonu. Pozitivní zrušení *soukromého vlastnictví* jakožto osvojení *lidského* života je proto pozitivním zrušením veškerého odcizení, tedy návratem člověka z náboženství, rodiny, státu atd. do jeho *lidského*, tj. *společenského* jsoučna.“²⁰⁾

Spolu s uspokojováním materiálních potřeb se rozvíjí i lidská osobnost a do popředí vystupují i daleko složitější duchovní potřeby. Tyto potřeby neznamenají potřebu věcí, ale jisté životní činnosti, která předpokládá

¹⁹⁾ Tamtéž, str. 66.

²⁰⁾ Tamtéž, str. 93.

aktivní seberealizaci osobnosti. Tvořivá práce se liší od práce odcizené tím, že člověk nachází radost nikoli pouze ve výsledku, ale přímo v procesu činnosti. Estetická potřeba krásy neznamená potřebu neomezeně vlastnit umělecké předměty. Rozvoj osobnosti jako subjektu práce je možno pochopit pouze ze změny charakteru práce v komunismu.

Socialistická práce je kvalitativně odlišná od práce v kapitalismu. Zrušením soukromého vlastnictví skončilo odcizení dělníka od výrobních prostředků, pracovní síla přestala být zbožím. Tyto přeměny se projevují i ve vztahu pracujících k práci. Objektivním ukazatelem nového vztahu k práci je například růst pracovní aktivity pracujících, zájem o výrobu, racionalizaci atd. Výzkumy sociologů v socialistických zemích, zejména v Sovětském svazu, přesvědčivě dokazují kvalitativní rozdíly v motivech pracovní činnosti dělníků v socialistických a v kapitalistických státech. V systému hodnotových orientací socialistického dělníka zaujímají důležité místo ideové motivy práce. Bylo by možno namítnout, že i v dnešních kapitalistických společnostech se lidé snaží mít práci, která by jim přinášela i morální uspokojení. Zpravidla se však neuvažuje o zainteresovanosti na společenských perspektivách výroby, což je naprosto přirozené, neboť dělník se necítí hospodářem v podniku, kde pracuje. Ani dělníkovi v socialistické zemi není lhostejná výše jeho výdělku a další osobní aspekty. UVědomuje si však zároveň společenský význam své práce.²¹⁾

Socialismus jako první stupeň komunismu překonává specifické formy odcizení práce podmíněné existencí soukromého vlastnictví a vykořisťování člověka člověkem. Trvají však sociální jevy spojené s nedostatečně vyvinutou materiálně technickou základnou, rozdíly v tvůrčích schopnostech lidí jednotlivých profesí atd.

Odcizení se zcela ruší teprve za komunismu, který Marx chápe jako dovršený humanismus. „Komunismus jako pozitivní zrušení soukromého vlastnictví jako lidského sebeodcizení, a proto jako skutečné osvojení lidské podstaty člověka a pro člověka; proto jako naprostý, nyní už konečně uvědomělý a v rámci veškerého bohatství dosavadního vývoje uskutečněný návrat člověka k sobě jako společenského, tj. lidského člověka. Tento komunismus jako dovršený humanismus je totožný s naturalismem, je to opravdové vyřešení (Auflösung) roztržky mezi člověkem a člověkem, je

²¹⁾ Sovětský sociolog V. Šljapentoch ukazuje na konkrétním materiálu – na výzkumu, který uskutečnili leningradští sociologové mezi mladými dělníky leningradských závodů, že na první místo kladli dělníci charakter práce, teprve na druhé místo výši odměny. Větší zájem projevili mladí dělníci o kvalifikovanou práci, na první místo se dostala práce tvořivá a zajímavá. Srv. V. Šljapentoch, *Sociologija dlja vsech*, Moskva 1970, str. 127.

Tvůrčí charakter práce rozhodl o prvním místě také v anketě, kterou uspořádali sociologové u absolventů novosibirských středních škol. Srv. V. N. Šubkin, *Vybor professij u uslovijach kommunističeskogo stroitelstva*, Voprosy filosofii, 8/1964, str. 19.

to opravdové zrušení sporu mezi existencí a podstatou, mezi zpředměněním a sebezpotvrzením, mezi svobodou a nutností, mezi individuem a rodem. Je to vyřešená záhada dějin a ví o sobě, že je tímto řešením.“²²⁾

Praktické zkušenosti historických přeměn sociálně ekonomické struktury společnosti, charakteru a podstaty práce, kultury, duchovního a mravního života v socialistických zemích plně potvrzují toto teoretické předvídání marxismu.

Za socialismu byla osobnost postavena do zcela nové situace v systému politické organizace společnosti. Změnil se obsah demokratických institucí a jejich vliv na osobnost, vytvořil se jiný vztah ke státní moci. Cílem činnosti státní moci je sloužit zájmům pracujících, protože existující sociálně třídní struktura vylučuje poskytování předností a výhod jedné určité třídě nebo skupině. Důležitým rysem socialistického demokraticismu jsou reálné záruky práv a svobod občanů. Práv a svobod osobnosti nemůže být použito proti zájmům lidu. Státní a veřejné záležitosti spravují sami pracující. Organizačním principem socialistické demokracie je demokratický centralismus. Společnost v socialistické demokracii je vedena komunistickou stranou.



Dnes, v podmínkách vědeckotechnické revoluce, má na životní způsob stále větší vliv pokrok vědy a techniky. Pod jeho působením se mění vzájemné vztahy člověka a přírody, podmínky práce, formy osídlování atd. Všechny tyto změny jsou však výsledkem rozvoje výrobních sil a nemůžeme je správně hodnotit, nepřihlížíme-li k výrobním vztahům, na nichž v rozhodující míře závisí sociální důsledky vědeckotechnického pokroku, cíle výroby a zásady organizace společenského života.

Proces změny společenského života za socialismu, jak uvádí například G. J. Glezerman,²³⁾ se netýká jen hmotné stránky sociálního organismu, nýbrž celého systému sociálních vztahů a konečně lidí samých. Mění se jejich vědomí, morálka, zvyky, duchovní kultura. Všechny tyto změny tvoří jakýsi jednotný komplex, avšak každá sféra společenského života má své zvláštnosti. Postihnout změny ve vědomí lidí je mnohem obtížnější nežli změny v materiálních, ekonomických vztazích. Vědecké pojetí vývoje socialistické společnosti musí proto zahrnout analýzu zákonitostí změn ve vědomí lidí. Přetvářet vědomí lidí, kteří vyrostli v podmínkách kapitalistického společenského zřízení a kteří jsou zatíženi přežitky minulosti; je

²²⁾ K. Marx, *Ekonomicko-filozofické rukopisy* ..., str. 92–93.

²³⁾ G. J. Glezerman, *Historický materialismus a rozvoj socialistické společnosti*, Praha 1975, str. 235 an.

velmi těžké. Socialismus začínají budovat lidé poznamenaní minulostí, avšak v procesu budování se utváří nový typ člověka, *socialistická osobnost*, v níž se spojuje obecné a individuální, společenské a osobní zájmy. Zvláštnosti společenského vědomí za socialismu tkví především v tom, že se v něm navzájem proplétají rysy nového a starého. Vedle socialistického vědomí zde působí přežitky minulosti, existují zde ještě nánosy starého, které se nějakým způsobem projevují v jednání lidí. Socialistické vědomí však obsahuje celou řadu rysů, jež jsou odrazem vztahů vládnoucích v ekonomické struktuře. Jde například o uvědomělý vztah k práci – práce pro společnost se stává nejvyšším smyslem života – ke společenským zájmům, k socialistickému zřízení atd. Stupeň zralosti socialistického společenského vědomí závisí na stupni zralosti samotných společenských vztahů. Zvláště významné jsou ekonomické vztahy a jejich vliv na utváření nových lidí. Ekonomické vztahy socialistické společnosti jsou základem pro postupné vytváření rysů, jež charakterizují socialistického člověka. Je to například kolektivnost, vzájemná soudružská pomoc, vztah hospodáře k výrobě, vědomí odpovědnosti za rozvoj podniku. Spolu s vědeckým pokrokem se zdokonaluje i organizace práce. Na utváření socialistické osobnosti působí také morálně psychologické klima socialistické společnosti, které poskytuje každému člověku pocit materiální jistoty, sociálního bezpečí, zajištěnosti, srdečnosti, tepla.

Jedním z rysů socialistické osobnosti je spojování obecného a individuálního, společenských zájmů a zájmů osobních. To však neznamená, že jsou tyto zájmy totožné, že úplně splývají. Dochází i k rozporům mezi zájmy společenskými a osobními. Správné spojování osobních a společenských zájmů je jedním z důležitých prostředků výchovy socialistického člověka. Ignorovat jednu ze stránek této jednoty – osobní nebo společenské zájmy – znamená odsoudit výchovu k neúspěchu.



Utváření socialistického člověka není možné bez *výchovné práce*, bez záměrného působení na rozvoj osobnosti. Výchova socialistické osobnosti je cílevědomý proces.²⁴⁾ V socialistické společnosti byl vytvořen a neustále se zdokonaluje systém vzdělání a výchovy. Školní i mimoškolní výchova je prochnuta jednotnými cíli, úkoly a vědeckými metodami výchovné práce. Díky tomuto systému se úspěšně řeší úkoly vzdělávání, vytváření vědeckého světového názoru u dospívající generace, otázky socialistické morálky, výchovy socialistického vztahu k práci a ke společenskému vlastnictví, problémy estetické a tělesné výchovy.

²⁴⁾ Srv. J. Filipec, *Socialistický humanismus a životní způsob*, SČ 4/1976, str. 364.

Spojení ideovosti, profesionální přípravy a vysokých mravních kvalit, to je cíl, který si klade socialistická společnost v oblasti výchovy pracujících.

Ideálem socialistické výchovy je výchova všestranně rozvinuté osobnosti. Tento ideál může být uskutečněn jedině postupně, ve shodě s vytvořením nezbytných, především materiálních podmínek.

Hlavním metodologickým principem výchovného procesu je jednota ideově výchovné a praktické činnosti při uskutečňování propagovaných zásad a norem, jednota slova a činu. Další zásadou je ovlivnit jednotným výchovným působením všechny sociální skupiny společnosti i každého jejího člena.

Všechny prostředky vyučování a výchovy, literatura a umění, kulturně osvětová zařízení, tisk, televize, rozhlas, to vše je podřízeno jedinému cíli: upevnit ve vědomí lidí normy a principy socialistické morálky, vysokou politickou uvědomělost.

Jednou z charakteristik tohoto výchovného procesu je jeho plánovitá organizace. Spočívá v projektování základních vlastností osobnosti, které jsou cílem výchovné práce, v plánovitě prováděném komplexu výchovných opatření na školách, v pracovních kolektivech na různých úrovních.

Výchovné úsilí je zaměřeno na rozvíjení individuálních zvláštností člověka. Klíčem k vytváření socialistické osobnosti je dialektická jednota člověka a společnosti. Důležitým momentem výchovného procesu je respektování autonomní osobnosti, úcta k osobnímu životu člověka.

V raném období života člověka má rodina a škola rozhodující úlohu při utváření osobnosti. Rodina je prvotní buňkou, v níž probíhá socializace dítěte. Zde na sobě člověk pocituje první výchovné působení. Má hlavní úlohu při socializaci jednotlivce, tj. v procesu, v němž jsou jedinci vštěpovány základní zvyky, normy a dovednosti, bez nichž by se nemohl účastnit života společnosti. Rodina je zdrojem, odkud člověk získává první poznatky o okolním světě, návyky a představy o normách chování.

Dnešní rodina je produktem dlouhodobého historického vývoje. Charakter rodiny se v průběhu dějin měnil, v rodině se jistým způsobem odrážel kulturní a ekonomický život a vývoj společnosti, odrážely se v ní i příslušné společenské vztahy. Charakter rodiny se měnil s každou ekonomickou formací. Je tedy přirozené, že odstranění buržoazního vlastnictví a socialistické přeměny se příslušným způsobem odrazily v rodině jako jistém společenství ve vztazích mezi mužem a ženou, mezi rodiči a dětmi. Nejdůležitějším rysem socialistické rodiny je rovnost mezi mužem a ženou. Socialismus otevřel ženě přístup k pracovní a veřejné činnosti. To vše vedlo k ekonomické a právní nezávislosti ženy na muži.

Vytváření nové, socialistické rodiny však není procesem jednoduchým.

Rodina přijímá z minulosti nejen pokrokové, ale i zastaralé tradice. Ze situace dnešní rodiny v socialistické společnosti plyne celá řada problémů, jimiž se zabývají sociologové: péče o děti, reorganizace ženské práce v domácnosti, problém volného času, problém rodinné morálky aj.

Škola je dalším stupněm vytváření osobnosti, sférou dalších životních projevů člověka, je jakýmsi mostem, který spojuje dětství s dospělostí. K výchovnému faktoru přistupuje důležitý faktor vzdělání.

Jestliže výchova v rodině a ve škole dává základ pro zaměření osobnosti, pracovní kolektiv je hlavní sférou pro uplatnění schopností, pro realizaci potřeb a zájmů osobnosti.

Rodina, škola a pracovní kolektiv, to jsou různé sféry společenských vztahů, jejichž komplex tvoří nové prostředí osobnosti.

Socialismus změnil společenské vztahy, a tím změnil nejen obsah působení společenského prostředí na vědomí a chování člověka, ale i způsob tohoto působení. Jen v socialistické společnosti cílevědomě působí celý systém sociálních institucí – rodina, škola, mládežnická organizace – na vědomí všech členů společnosti. Cílevědomost, šíře a intenzita společenského vlivu jsou podstatnými rysy nového charakteru vzájemného působení společenského prostředí a osobnosti.

Pro socialistický životní způsob je charakteristické, že poskytuje prostor pro *svobodné rozvíjení osobnosti*, pro svobodný rozvoj tvůrčích sil člověka.

Svoboda, která je bezesporu jednou z nejdůležitějších hodnot lidského života, má různé aspekty, které odpovídají různým stránkám a sférám činnosti člověka. Základem svobody osobnosti je *ekonomické* osvobození od kapitalistického vykořisťování, od ekonomických krizí. Socialismus zajišťuje také široké *sociální* svobody. Nejvyšší svobodou osobnosti je *svoboda pracovní činnosti*, tj. zajištění práva na práci pro každého člena společnosti. Teze, že člověk je cílem a materiální výroba prostředkem společenského vývoje, má pro komunismus trvalou platnost. Její konkrétní obsah však není identický za socialismu – není stejný ani v jednotlivých fázích socialismu – a v podmínkách vyspělého komunismu. Ve vyspělé komunistické společnosti tato zásada znamená, že výroba materiálních statků slouží pouze jako základna pro svobodnou lidskou činnost, jako protiváha materiální nutnosti. Realizace této zásady však předpokládá vysokou úroveň rozvoje materiální výroby, aby zajistila skutečnou hojnost předmětů spotřeby.

Socialismus odstraňuje soukromé vlastnictví a spolu s ním vykořisťovatelské třídy, společenská výroba slouží celé společnosti, tedy i každému jejímu členu. Úroveň uspokojování podstatných potřeb obyvatelstva je vyjádřena v socialistické životní úrovni. Jde o rozvíjení socialistické osobnosti stále rozsáhlejším uspokojováním jejích potřeb. Mezi produktivitou

práce a rozvojem osobnosti je dialektický vztah, neboť zvyšování společenské produktivity práce je na jedné straně předpokladem pro rozvoj životní úrovně, na druhé straně je podstatným vyjádřením tvůrčí činnosti rozvíjející se socialistické osobnosti.²⁵⁾

Dokud výroba ještě není tak vysoká, aby mohla uspokojit všechny požadavky jednotlivců, zůstává produktivita práce nejvyšším kritériem sociální hodnoty jednotlivce. Z toho vyplývá, že je nutno odměňovat jednotlivce podle vykonané práce a mít na zřeteli princip materiální zainteresovanosti. Bez dodržování tohoto principu nelze dosáhnout skutečné hojnosti výrobků. Proto je lidská nerovnost v odměňování kvalifikované a nekvalifikované práce, složité a jednoduché, těžké nebo lehké nezbytným předpokladem souladu bezprostředních zájmů jednotlivců se základními zájmy společnosti jako celku. Je to teoretický princip formulovaných již v Marxových pracích. Vytvoření hojnosti výrobků je možné jen pomocí ekonomických, hmotných stimulů. Egalitářská, rovnostářská politika je přímo v rozporu se zvyšováním produktivity práce, která je za socialismu nutnou podmínkou k tomu, aby se postupně mohly vytvořit předpoklady pro přechod k vyšší fázi komunismu.

V prvních přechodných fázích je akcentován kvantitativní aspekt uspokojování potřeb. V další fázi, jsou-li potřeby nasyceny, vystupuje do předí stránka kvalitativní.²⁶⁾



Všestranný a harmonický rozvoj socialistického člověka je proces, který se realizuje jak v pracovní, tak i v *mimopracovní* době. Socialistický životní způsob znamená úsilí o integraci v pracovní i mimopracovní sféře. Socialismus je jen přechodnou etapou, která teprve vytváří materiální a hodnotové podmínky pro plnou integraci. Především je třeba usilovat o to, aby se práce stala jistým cílem o sobě jakožto práce svobodná, tvořivá, smysluplná pro společnost i pro rozvoj jednotlivé osobnosti.

V prvních vývojových fázích koncentrovala socialistická společnost své úsilí na sféru výroby a práce, na přestavbu své materiální základny, později zaměřuje stále větší pozornost na mimopracovní oblast, neboť s rozvíjením osobnosti a s otázkou její svobody souvisí otázka *volného času*. Vždyť i Marx prohlašoval zkrácení pracovního dne za základní podmínku vzniku opravdové říše svobody.²⁷⁾ Avšak stejně jako obsah pojmu

²⁵⁾ Srv. G. Manz, *Životní úroveň obyvatelstva ve vztahu k socialistickému životnímu způsobu*, SČ 3/1972, str. 291.

²⁶⁾ Srv. Jiří Večerník, SČ 3/1972, str. 255.

²⁷⁾ Srv. K. Marx, *Kapitál* III/2, Praha 1956, str. 368.

svobody je v různých historických obdobích a v různých formách společnosti rozdílný, liší se i náplň pojmu volný čas v různých typech společnosti. Matematické srovnání délky pracovní doby ještě není měřítkem svobody. Volný čas v podstatě teprve vytváří možnost svobody. Pro skutečnou svobodu ovšem nestačí jen možnost realizace, ale je třeba této možnosti využít. Mnozí nemarxističtí sociologové označují soudobý kapitalismus jako „společnost volného času“, vidí v tom vyjádření vyššího stupně společnosti, která už sama uskutečňuje ideál sociálně ekonomické rovnosti. Domnívají se, že společnost volného času by měla poskytovat naprostě většině obyvatelstva v podstatě stejné možnosti jeho naplnění a měla by tedy být společností rovnosti. S tímto pojetím však nesouhlasí ani mnozí buržoazní sociologové a poukazují na to, že volný čas zde neznamena svobodný čas, ale prázdný čas. Fetišizace prázdného času a spotřeby jako důležité sféry vývoje osobnosti se projevila jako iluzorní a bezpodstatná. David Riesman v knize *Osamělý dav* chápe volný čas podobně, když říká: „Břímě, které lehlo na volný čas v důsledku dezintegrace práce, je příliš velké, než aby s ním mohlo být uvedeno v soulad, volný čas nejen že nemůže osvobodit práci, ale sám hyne spolu s ní, může mít pro většinu lidí smysl jedině tehdy, bude-li mít smysl sama práce.“²⁸⁾ S tím je nutno souhlasit, neboť jestliže práce a společenská činnost nevytvářejí u člověka zvyk samostatně myslet a cítit a neprobouzejí v něm mnohotvárné a složité duchovní pochody, jak se mohou tyto potřeby projevit ve sféře volného času? Standard a konformismus – jak na to upozorňují sami buržoazní sociologové – který zapustil kořeny v psychice osobnosti, se projevil určitě i ve sféře volného času. Otázka volného času a svobody je složitá, v podstatě však platí, že svobodná práce a volný čas jdou v přímé korelaci, neboť svobodná práce vytváří předpoklady pro svobodný volný čas.

Mnozí sociologové v socialistických zemích se zamýšlejí nad otázkou volného času, nad jeho náplní, kvalitou. I u nás bylo této otázce věnováno mnoho časopiseckých statí i knižní publikace.²⁹⁾ I v socialistické společnosti je nebezpečí, aby se volný čas nestal prázdným časem. Budování komunismu předpokládá nejen další zvyšování životní úrovně lidu, ale také další zkrácení délky pracovního dne. To přinese skutečně obrovské možnosti pro rozvoj člověka a kultury, bude však třeba správně tohoto času využít.

Dokud je práce nesvobodnou, odcizenou činností, je volný čas chápán především jako svoboda od práce a největší důraz se klade na odpočinek a zábavu. Klasické vymezení společenské úlohy volného času je obsaženo v Marxově koncepci. Volný čas zde plní funkci regenerace a rozvoje pra-

²⁸⁾ David Riesman, *Osamělý dav*, Praha 1968, str. 65.

²⁹⁾ Srv. např. B. Filipcová, *Člověk práce, volný čas*, Praha 1967.

covní síly. Hodnoty, jež člověk ve volném čase získává, jsou pozitivním přínosem k výrobnímu procesu. Na bázi technických přeměn, kdy přestává být jednoduchá práce hlavním zdrojem bohatství, přestává a musí přestat být pracovní síla mírou bohatství.³⁰⁾ Naopak, jeho mírou se stává volný čas, v němž se pracovní síla může plně rozvíjet v souladu s nároky a potřebami diktovanými nutností ovládat a řídit materiální výrobu. Další funkcí, již volný čas plní, je sféra *univerzalizace člověka*. Na této bázi vznikají předpoklady k tomu, aby se ve volném čase člověk rozvíjel jako všestranné univerzální individuum. Avšak s růstem možnosti stát se subjektem práce a společenské činnosti se mění i struktura volného času, jeho využití není chápáno pouze jako svoboda od práce, ale jako svoboda pro rozvoj osobnosti, pro všestranný rozvoj vlastní individuality. Do volného času se zahrnuje i vzdělání a další intelektuální činnosti. Ovšem i za socialismu se můžeme setkat se spotřebitelskou tendencí v kulturní orientaci.

Charakter využívání volného času vedle různých objektivních podmínek úzce souvisí i s úrovní vzdělání dané osobnosti. Člověk, který se osvobodil od břemene hmotné nouze, musí se dostat na takovou úroveň, aby si uvědomil, že jeho činnost obsahuje cíl sama o sobě. Vlastní rozvoj jedince nakonec obohacuje i společnost jako celek.

Osvobození osobnosti znamená rozvoj její tvůrčí potence, činnost osobnosti může pak být tvorbou, která není diktována ničím jiným než specificky lidskou potřebou tvořit a uskutečňovat sebe samu. Socialismus dává osobnosti velké možnosti pro svobodné rozvíjení sebe i společnosti. Proces formování osobnosti nového typu však v socialistické společnosti ještě dáleka není ukončen. Utváření nového člověka, všestranně rozvinuté osobnosti je dlouhodobý sociálně historický proces, který bude dále pokračovat ve vyspělé komunistické společnosti. Teprve pak se stane člověk „totálním člověkem“, který, jak říká Marx, bude žít univerzálním životem a dosáhne konkrétního rozvoje v beztřídní společnosti, nebude se v něm již projevovat rozpornost života jednotlivce a společnosti.

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ ПРИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ОБРАЗЕ ЖИЗНИ

Резюме

Статья «Развитие личности при социалистическом образе жизни» состоит из трех частей. В первой части в общих чертах излагается понятие «образ жизни», его специфичность и его отличие от понятий «стандарт жизни» и «стиль жизни».

Во второй части рассматриваются специфичность социалистического образа жизни,

³⁰⁾ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen ökonomie*, Berlin 1953, str. 293.

способы его формирования и развития, сопоставляется социалистический образ жизни с образом жизни в буржуазном обществе.

Центром внимания является третья часть, которая занимается вопросом социалистического типа личности, а также возможностями его развития при социалистическом образе жизни. В этой части акцентируется необходимость исследовать социалистическое общество как социальную среду личности; взгляды на человека должны быть связаны с системой экономических отношений социализма, с системой социалистической демократии; необходимо также решить задачу объективных условий и субъективного фактора при изменениях в сознании людей, наблюдать за изменениями взаимоотношений людей и природы под влиянием прогресса и науки, за формированием новых черт социалистической личности, в частности коллективизма и интернационализма, находить связь между общими и индивидуальными, общественными и личными интересами социалистического типа личности. С вопросом формирования социалистической личности связана и проблема воспитания, целенаправленного воздействия, воспитания отношения к труду, как к основной потребности жизни, актуальные вопросы идейно-политического воспитания.

В последней части статьи рассматривается вопрос развития свободы личности в социалистическом обществе.

ENTWICKLUNG DER PERSÖNLICHKEIT BEI SOZIALISTISCHER LEBENSWEISE

Zusammenfassung

Die Abhandlung „Entwicklung der Persönlichkeit bei sozialistischer Lebensweise“ besteht aus drei Teilen. Im ersten Teil wird der Begriff „Lebensweise“ im allgemeinen, seine Spezifität und Unterschiedlichkeit vom Begriff „Lebensstandard“ und Lebensstil“ erörtert.

Im zweiten Teil wird die Spezifität der sozialistischen Lebensweise, ihrer Gestaltung und Entwicklung untersucht und die sozialistische Lebensweise mit der in der bürgerlichen Gesellschaft verglichen.

Auf dem dritten Teil beruht der Schwerpunkt der Abhandlung: Er ist dem Problem des sozialistischen Persönlichkeitstyps gewidmet sowie den Möglichkeiten seiner Entwicklung bei sozialistischer Lebensweise. Es wird hier die Notwendigkeit betont, die sozialistische Gesellschaft als ein soziales Persönlichkeitsmilieu zu untersuchen, den Menschen im System ökonomischer Beziehungen des Sozialismus zu erfassen, im System der sozialistischen Demokratie. Ferner wird die Notwendigkeit betont, die Rolle der objektiven Bedingungen sowie des subjektiven Faktors bei Änderungen des menschlichen Bewußtseins zu entdecken; zu verfolgen, wie sich die gegenseitigen Beziehungen von Mensch und Natur unter dem Einfluß des Fortschritts und der Wissenschaft ändern, die Gestaltung neuer Charakterzüge der sozialistischen Persönlichkeit zu untersuchen, zu denen in erster Reihe der Kollektivsinn und Internationalismus, die Verschmelzung von Allgemeinem und Individuellem, von gesellschaftlichen und persönlichen Interessen im sozialistischen Persönlichkeitstyp gehören. Mit dem Problem der Gestaltung der sozialistischen Persönlichkeit hängen Erziehungsproblem, zielbewußte Beeinflussung, Erziehung zum Verhältnis zur Arbeit als erster Lebensbedarf sowie aktuelle Fragen der ideologischen und politischen Erziehung zusammen.

Im letzten Teil wird die Entwicklung der individuellen Freiheit in der sozialistischen Gesellschaft erläutert.